

Грудницька Світлана Миколаївна
Старший науковий співробітник
Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
кандидат юридичних наук

Дерев'янко Богдан Володимирович
Ад'юнкт Донецького інституту внутрішніх справ МВС України,
аспірант кафедри господарського права ДонНУ

Щодо необхідності створення промислово-фінансових груп в Україні (історичний аспект)

Останнім часом у світовій господарській системі важливе місце зайняли інтегровані фінансово-промислові структури. Однак у нашій країні пріоритетом користуються малі та середні підприємства, а значення великих об'єднань недооцінюється. Через це вітчизняний ринок може заповнювати продукція зарубіжних корпорацій. Для досягнення стратегічних цілей структурної перебудови вітчизняної економіки Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні» від 21 листопада 1995 року № 437/95-ВР, далі у тексті Закон про ПФГ, запропоновано створення промислово-фінансових груп (ПФГ) [1]. Однак їх створення стикається з певними складнощами і суперечностями законодавства. Правовим дослідженням питань створення та діяльності ПФГ займалися окремі вітчизняні вчені-юристи, в основному при розгляді загальних питань господарського права, а саме: В.К. Мамутов, Н.О. Саніахметова, Г.В. Пронська, В.М. Гайворонський, В.В. Хахулін, О.М. Вінник, С.М. Грудницька, В.П. Нагребельний та інші. Історичний досвід створення ПФГ комплексно не досліджувався (хоча в юридичній та економічній літературі зустрічаються статті, що розкривають питання розвитку промислово-фінансової інтеграції [2; 3]). Комплексний розгляд історії створення «попередників» ПФГ – об'єднань промислового і банківського

капіталу, процесів перетворення їх на ПФГ повинен визначити напрями подальшого розвитку ПФГ як суб'єктів господарювання.

Головним завданням даної статті є розгляд історичного досвіду створення промислово-фінансових об'єднань різних країн і поглядів представників економічних шкіл минулого, виведення на його основі напрямів промислово-фінансової інтеграції в Україні, що окреслюють спрямування подальших досліджень правового регулювання створення та діяльності ПФГ.

Історія людської цивілізації знала війни та революції, зміни соціально-економічних формацій та способів виробництва, розділення та об'єднання різних сфер діяльності, галузей виробництва і т.ін. (спочатку було розділення землеробства й скотарства, далі йшло відділення ремесла від сільського господарства, виділення торгівлі з лона виробництва). На той час розділення були об'єктивно необхідними і всебічно сприяли поглибленню розподілу праці, спеціалізації та зростанню майстерності виробників, що, у свою чергу, чинило позитивний вплив на розвиток суспільства. Але з появою надлишкового продукту історичний розвиток вийшов на якісно новий рівень, і можливість досягти значного економічного ефекту почала з'являтися лише внаслідок розвитку інтенсивних інтеграційних процесів. Завдяки такій інтеграції у господарській сфері поступово почали створюватися різноманітні муніципії, цехи, унії, компанії, кооперативи, товариства, спілки, корпорації, асоціації та інші об'єднання (групи, концерни, холдинги тощо), які мали різний правовий статус, різну організаційну структуру, різнилися за сферами, цілями, обсягами діяльності тощо, але при цьому мали головну спільну рису – максимальну спрямованість на досягнення головної мети діяльності.

Одним з останніх найбільш прогресивних видів об'єднань підприємств є ПФГ або фінансово-промислові групи (ФПГ), які об'єднують підприємства, установи, організації і фінансово-кредитні установи чи банки у великі господарські системи у межах одної або багатьох країн. Такі групи спираються на інтеграцію промислового та банківського капіталу, яка суттєво підвищує ефективність використання матеріальних, технічних, технологічних,

фінансових, інформаційних, управлінських та інших ресурсів для завойовування нових сегментів ринку. В результаті досягається покращення основних мікроекономічних показників діяльності об'єднання. Процеси створення промислово-фінансових об'єднань почали здійснюватися на рубежі XIX та XX віків після вступу капіталізму в стадію імперіалізму і найбільш активізувалися під час глобалізації світової економіки (у кінці XX, початку XXI століть). ПФГ як суб'єкт господарювання у сучасному вигляді почали створюватися у другій половині XX віку, коли на групи було покладено виконання державних програм і надано державні пільги.

Отже, вперше у світовій історії внаслідок інтенсивного розвитку НТП, всебічного розподілу праці, активізації жорсткої конкуренції на межі XIX – XX століть з'явилися великі об'єднання промислового і фінансового капіталів, які були «попередниками» ПФГ [Детальніше див.: 4, с. 14-37]. Одним із перших, хто комплексно досліджував ці процеси, був англійський економіст Дж. А. Гобсон, який у своїй праці «Імперіалізм», виданій у 1902 році, визначав суть імперіалізму як бажання сильних та добре організованих промислових і фінансових груп створювати собі ринки збуту товарів і капіталів [5]. Після нього дослідження промислово-фінансової інтеграції продовжував австрійський економіст Р. Гільфердінг у роботі «Фінансовий капітал», виданій у 1910 році, який у першу чергу звертав увагу на те, що фінансовий капітал – є певним симбіозом банківського та промислового, засобом управління банків промисловістю [6].

Процеси становлення та функціонування великих об'єднань промислового й фінансового капіталу досліджував також В.І. Ленін. У роботі «Імперіалізм как высшая стадия капитализма» крізь призму критики монополізму, надмірної експлуатації робітників у межах таких монополій, швидкого розшарування населення у передових капіталістичних країнах того часу, поглиблення нерівності між цими державами та їхніми колоніями й іншими країнами він підтвердив значення фінансового, банківського капіталу [7].

У радянській економіці поява таких об'єднань у тому вигляді, якими вони були у провідних на ті часи капіталістичних країнах, була неможливою, оскільки суперечила існуючим на той час відносинам власності. Розвиток та роль ФПГ і транснаціональних корпорацій (ТНК) розглядалися лише з позицій критики монополізму, посилення експлуатації трудящих, зростання розриву між розвиненими капіталістичними країнами та країнами, що розвиваються [Див.: 8; 9; 10 та інші].

Однак значення фінансово-промислової інтеграції підтверджував один з провідних економістів ХХ століття Дж. Гелбрейт у роботі «Життя у наш час», який визначив, що великі сучасні корпорації це саме те, що є дійсністю, і це саме те, на що повинен бути звернений погляд економістів [Див.: 11, с. 61]. З урахуванням проблем сьогодення, слід відзначити, що функціонування великих національних і транснаціональних корпорацій, ПФГ настійно вимагає уваги як економістів, так і правознавців, політиків, вчених з точки зору мінімізації негативних проявів та максимізації економічного ефекту від їх діяльності.

Інтеграції банківського і промислового капіталу передувала їх централізація.

Централізація банківського та промислового капіталу мала інтенсивний характер. Швидко відновити зруйновану війною радянську економіку вдалося завдяки високого рівня концентрації промислового, банківського, інтелектуального (наукового) та трудового капіталу державою. Так, із 209 всіх товарних груп промислової продукції, що вироблялися в СРСР, 109 товарних груп створювалися на 2-3 підприємствах [2, с. 73].

Високі показники централізації промислового і тим більше банківського капіталу були у провідних капіталістичних країнах [12; 4, с. 28]. На початковій стадії фінансова олігархія складалася головним чином на основі родинних династій, пізніше знайшла прояв тенденція до підвищення ролі регіонального принципу формування й розвитку фінансової олігархії. Історично, особливо у США, між сімейними і регіональними угрупованнями фінансового капіталу

тривалий час точилася гостра конкурентна боротьба. Поступово почали зникати кордони сімейних та регіональних ФПГ.

З переходом до змішаної економіки у другій половині ХХ століття ФПГ стають інструментом державного регулювання, спрямованого на забезпечення розвитку стратегічно важливих галузей та завоювання своїх позицій у світогосподарському просторі. Ідея пріоритетного фінансування стратегічно важливих галузей з'являється у повоєнні роки та переслідує мету якнайшвидшої відбудови зруйнованої війною економіки. Програма Доджа-Шоупа, запропонована в Японії американською окупаційною владою, передбачала у низці заходів зменшення фінансування збиткових та пріоритетне фінансування стратегічних галузей економіки. Саме це у числі інших чинників зумовило досягнення за незначний проміжок часу японського «економічного дива» [13].

У другій половині ХХ століття державне фінансування ФПГ у вигляді пільгового режиму господарювання стає загальновизнаним важелем державного регулювання, а ФПГ, яким адресуються правові норми щодо пільгового режиму господарювання та особливостей статусу, дотримання яких надає право на пільги, отримують самотійну правосуб'єктність.

На початку 90-их років минулого століття питання необхідності та доцільності фінансово-промислової інтеграції постали і перед Україною. Утворення правової бази організації та діяльності ПФГ проходило складно, на тлі парламентсько-президентського протистояння (спочатку 27 січня 1995 року було видано Указ Президента України про фінансово-промислові групи в Україні, яким затверджено Положення про фінансово-промислові групи в Україні [14]. Однак Указ не вступив у дію. 5 травня 1996 року після подолання вето Президента України Верховною Радою України почав діяти інший нормативний акт – Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» від 21 листопада 1995 року № 437/95-ВР [1]. На його підставі 20 липня 1996 року постановою Кабінету Міністрів України № 781 було затверджене Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію

промислово-фінансових груп, далі у тексті Положення про ПФГ [15]). Як наслідок, у Законі та Положенні про ПФГ, якими зараз визначаються основні засади створення, діяльності, реорганізації та ліквідації ПФГ, майже відсутні дієві пільги, які б спонукали суб'єкти господарювання до створення та державної реєстрації таких об'єднань. Про це свідчить, наприклад, порівняльний аналіз правового положення ПФГ в Україні з ФПГ Російської Федерації (де на 1 січня 2000 року до державного реєстру ФПГ було внесено 83 ФПГ, в тому числі 9 міждержавних та 5 транснаціональних [16]), який показує відсутність у вітчизняних ПФГ важливих пільг, передбачених для аналогічних утворень статтею 15 Федерального Закону РФ «Про фінансово-промислові групи» [17], а також указами Президента РФ (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика пільг ПФГ України та заходів державної підтримки ФПГ Російської Федерації

Пільги ПФГ України згідно із Законом про ПФГ	Пільги ФПГ Російської Федерації згідно із Законом про ФПГ
1	2
Місцеві: Законом про ПФГ не передбачені	Місцеві: Органи державної влади суб'єктів Російської Федерації можуть надавати додаткових пільг та гарантій ФПГ (пункт 1 статті 15).
Загальнодержавні:	Загальнодержавні:
Оподаткування проміжної та кінцевої продукції ПФГ здійснюється згідно з чинним законодавством України (пункт 1 статті 4).	Учасникам міждержавної ФПГ можуть у порядку та на умовах, встановлених Урядом Російської Федерації, можуть надаватися митні тарифні пільги, передбачені Законом Російської Федерації «Про митний тариф» на товари, що переміщуються через кордон у межах діяльності цієї ФПГ (пункт 4 статті 4).
Головне підприємство та учасники ПФГ звільняються від сплати вивізного (експортного) мита і митних зборів у разі експорту проміжної продукції (пункт 2 статті 4).	Залік заборгованості учасника ФПГ, акції якого реалізуються на інвестиційних конкурсах (торгах), до обсягу передбачених умовами інвестиційних конкурсів (торгів) інвестицій для покупця – центральної
Головне підприємство та учасники ПФГ звільняються від сплати ввізного (імпортного) мита і митних	

зборів у разі імпортування проміжної продукції (пункт 3 статті 4).	компанії тієї ж ФПГ (пункт 1 статті 15). Надання учасникам ФПГ права самостійно визначати терміни амортизації обладнання та накопичення амортизаційних відрахувань із спрямуванням отриманих коштів на діяльність ФПГ (пункт 1 статті 15). Передача у довірче управління центральній компанії ФПГ тимчасово закріплених за державою пакетів акцій учасників цієї ФПГ (пункт 1 статті 15). Надання державних гарантій для сприяння залученню різного роду інвестицій (пункт 1 статті 15). Надання інвестиційних кредитів та іншої фінансової підтримки для реалізації проектів ФПГ (пункт 1 статті 15).
На банки – учасники ПФГ не поширюються обмеження щодо внесків комерційних банків до статутних фондів інших підприємств і організацій, встановлені частиною четвертою статті 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у частині інвестування коштів у розробку або розвиток і модернізацію виробництва кінцевої та проміжної продукції ПФГ. Набуті банками корпоративні права власності та інші майнові права в цих випадках зберігаються за банками після реорганізації або ліквідації ПФГ (пункт 4 статті 4)*. Банк – учасник ПФГ має право	Центральним банком Російської Федерації можуть надаватися банкам-учасникам ФПГ, які реалізують у ній інвестиційну діяльність, різні пільги, що передбачають зниження норм обов'язкового резервування, зміну інших нормативів з метою підвищення їх інвестиційної активності (пункт 2 статті 15).

* Дана норма посилається на положення, які не діють у зв'язку з прийняттям Закону України № 24/26-ВР від 1 лютого 1996 року «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність», яким ці положення було скасовано, а потім прийняттям 7 грудня 2000 року Закону України «Про банки та банківську діяльність» № 2121, яким було припинено дію Закону з аналогічною назвою № 872-ХІІ від 20 березня 1991 року.

проводити клірингові заліки заборгованості платежів за проміжну продукцію між головним підприємством і учасниками ПФГ, а також між учасниками ПФГ (пункт 5 статті 5).	

Недостатнє стимулювання створення ПФГ стало причиною малочисленої державної реєстрації ПФГ в Україні. Поряд з цим, об'єктивні процеси об'єднання промислового і фінансового капіталів втілилися у формування промислово-фінансових об'єднань, які в економічній літературі носять назву «фактичних», «неформальних» ПФГ, «ПФГ, що не мають офіційного статусу» [18; 19; 20; 21; 22], тобто такі, що не зареєстровані у встановленому Законом та Положенням про ПФГ порядку (у ЗМІ навіть вказуються конкретні прізвища «керівників» або «володарів» та назви цих груп [Див.: 23, 24, 25, 26, 27, 28 та ін.]).

Основними характеристиками «фактичних» ПФГ є:

1. Відсутність правосуб'єктності. Група включає в себе економічно самостійні юридичні особи – суб'єкти господарювання та не має власної правосуб'єктності.
2. «Фактична» ПФГ може здійснювати господарську діяльність у різних сферах господарювання; в тому числі й у сферах зі швидким оборотом капіталу (сфері надання послуг, торгівлі тощо). При цьому учасники «фактичної» ПФГ не задіяні у виконанні державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва та структурної перебудови економіки України. Цим вони можуть «виводити» фінансові ресурси зі сфери виробництва у сферу обігу, де швидкість обороту капіталу є більшою. Така поведінка «фактичних» ПФГ не дивує. На сучасному етапі значні кошти міжнародних капіталів обертаються саме у фінансовому секторі. Якщо в 1990 році у грошові спекуляції було залучено 600 млрд. дол. США щоденно, то в 1999 році – вже більше 1,5 трлн. дол. США, що у 29-30 разів перевищує вартість товарів та послуг, які щоденно продаються [29]. Однак викликає

сумнів відповідність такої діяльності національним інтересам України. Адже це супроводжується деградацією реального сектору економіки та втратою можливостей завоювання ринків у світовій економіці.

3. Створення «фактичної» ПФГ відбувається без перевірки документів з боку галузевого міністерства, Мінекономіки, Фонду держмайна, що дозволяє учасникам зберігати у певній таємниці як позитивні, так і негативні фактори співпраці.
4. В результаті практично повної неможливості визначення власника (власників) «фактичної» ПФГ складається ілюзія конкуренції на певному ринку якого-небудь продукту в регіоні, країні, а ринок тим часом може монополізуватися; тобто «фактичні» ПФГ майже неможливо контролювати з допомогою антимонопольного законодавства.
5. Через те, що зв'язки між учасниками «фактичної» ПФГ важко прослідити, вони спроможні за допомогою переміщення матеріальних та грошових коштів, а також використання прикриття у вигляді інститутів комерційної та банківської таємниці, приховувати доходи, «уводити» їх в «тінь» чи офшори.

Таким чином, «фактичні» ПФГ в Україні несуть у собі певний деструктивний елемент, можуть сприяти монополізації й «тінізації» економіки, що свідчить про необхідність налагодження контролю за процесами фактичної фінансово-промислової інтеграції. Окрім того, і це має першочергове значення, потрібне проведення державної політики в економічному розвитку України, забезпечення розвитку за стратегічно важливими напрямками. Це свідчить про необхідність дієвих заходів державного регулювання фінансово-промислової інтеграції, спрямованих на залучення фінансового капіталу у промисловий сектор, з одного боку, і легалізацію фактичних ПФГ, з іншого. Необхідною є реалізація державних програм стратегічного розвитку економіки України задля забезпечення національних інтересів, економічної безпеки України у процесі глобалізації світогосподарських зв'язків. Завдання, що стоїть, потребує як виробки відповідних державних програм, так і встановлення достатньої

кількості державних пілґ та інших важелів державного регулювання з метою залучення капіталів у їх виконання.

Отже, об'єктивні процеси фінансово-промислової інтеграції в історичному аспекті розвитку світової господарської системи доводять необхідність створення (офіційної реєстрації) ПФГ. Необхідність державного стимулювання створення ПФГ переносить розгляд цих процесів до юридичної площини, окреслюючи спрямування майбутніх досліджень на удосконалення законодавства про ПФГ. Створення великих інтегрованих господарюючих суб'єктів сприятиме підвищенню конкурентних можливостей нашої країни і відстоюванню національних економічних інтересів на світових ринках.

Література:

1. Про промислово-фінансові групи в Україні. Закон України від 21 листопада 1995 року №437/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 23. – Ст. 88.
2. Костицький В. Економіко-правові проблеми концентрації капіталу: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній // Право України. – 2002. - № 3. – С. 70-75.
3. Васильченко З. Об'єктивна зумовленість інтеграції банківського і промислового капіталу в світовій практиці // Банківська справа. – 2002. - № 1. – С. 49-57.
4. Мовсесян А.Г. Интеграция банковского и промышленного капитала: современные мировые тенденции и проблемы развития в России. – М., Финансы и статистика, 1997. – 444 с.
5. Гобсон Дж. А. Империализм / Пер. с англ. – Л., 1927. – С. 98.
6. Гильфердинг Р. Финансовый капитал / Пер. с нем. – М., 1959. – С. 302.
7. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия капитализма. Полное собрание сочинений. Издание пятое. Т. 27. – М.: Издательство политической литературы, 1973. – С. 309-426.

8. Жидков О.А. Законодательство о капиталистических монополиях, М.: «Юридическая литература». – 1968. – 176 с.
9. Современные международные монополии / ред. Х. Хайнингер, Ю.И. Юданов. – М.: Издательство «Наука», 1978. – 375 с.
10. Нухович Э.С. Международные монополии в стратегии неокOLONиализма. – М.: Международные отношения, 1982. – 256 с.
11. Бартенев С.А. Экономические теории и школы (история и современность): Курс лекций. – М.: Издательство БЕК, 1996. – С. 61.
12. Шишкин А.Ф. Экономическая теория: Учебное пособие для вузов. 2-е изд.: В 2 кн. Кн. 1. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1996. – С. 617-619.
13. Мамутов В.К., Чувпило О.О. Господарче право зарубіжних країн: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Ділова Україна, 1996. – С. 195.
14. Про фінансово-промислові групи в Україні. Указ Президента України від 27 січня 1995 року № 85/95 // Голос України. – 7 лютого 1995 року.
15. Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 781 // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 15. – Ст. 398.
16. Скамейкина Т. Финансово-промышленные группы // Экономика и жизнь. – 2000. - № 14 (апрель). – С. 28-29.
17. О финансово-промышленных группах. Федеральный закон Российской Федерации от 30 ноября 1995 года № 190-ФЗ // Сборник законодательства Российской Федерации. – 1995. - № 49. – Ст. 4697.
18. Рудашевский В.Д. Правовое положение финансово-промышленных групп: возможности и ограничения // Государство и право. – 1998. - № 2. – С. 35.
19. Винслав Ю., Дементьев В., Мелентьев А., Якутин Ю. Развитие интегрированных корпоративных структур в России // Российский экономический журнал. – 1998. - № 11-12. – С. 32-33.

20. Момот А.А. Роль банков в формировании и деятельности промышленно-финансовых групп // Менеджер: ДонГАУ. - № 1 (8). – март 2000 г. – С. 70, 74.
21. Куліш Г.П. Створення промислово-фінансових груп в Україні // Фінанси України. – 2001. - № 11. – С. 73.
22. Васильченко З. Універсальний комерційний банк як центральна ланка фінансово-промислової групи // Банківська справа. – 2002. - № 5. – С. 60.
23. Боярунец А. Крупный прецедент // Компаньон. – 4-8 июня 2001. - № 22. – С. 45.
24. Кому принадлежит Украина // Украинская инвестиционная газета. – 22 февраля 2002 г.
25. Маскалевич И. Особенности марганцевого передела – этап второй и не последний // Зеркало недели. – 2002. - 1 июня.
26. Гавриш О. Украинские «металлисты» // Зеркало недели. – 2001. - 29 сентября.
27. Маскалевич И. Уголь и деньги // Зеркало недели. – 2002. - 15 июня.
28. Маскалевич И. «Энергостандартная приватизация» // Зеркало недели. – 2002. - 13 апреля.
29. Мовсесян А., Огнивцев С. Некоторые тенденции мировой экономики // Экономист. – 2000. - № 7. – С. 87.